

УДК 37.017

Володимир Ліхневський, підполковник, викладач кафедри особистої безпеки (№26)

Ігор Мартинюк, полковник, начальник кафедри особистої безпеки (№26)

Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК НАПРЯМ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються компоненти громадянського виховання, його зміст та основні принципи. Досліджується історичний розвиток основних понять.

Ключові слова: громадянськість, демократія, громадянське суспільство, нація, громадянська свідомість.

Літ. 6.

Владимир Лихневский, преподаватель кафедры личной безопасности (№ 26)

Национальной Академии Государственной пограничной службы имени Богдана Хмельницкого, г. Хмельницкий

ГРАЖДАНСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются компоненты гражданского воспитания, его содержание и основные принципы. Исследуется историческое развитие основных понятий.

Ключевые слова: гражданственность, демократия, гражданское общество, нация, гражданское сознание.

Volodymyr Likhnevsky, Lecturer of Personal Safety Department (№26)

Igor Martyniuk, head of Personal Safety Department (№26)

National Academy of State Border Guard Service by B. Khmelnytsky, Khmelnytsky

CIVIL EDUCATION AS THE WAY OF COMPREHENSIVE PERSONAL DEVELOPMENT

Considered the components of civil education, its contain and main notions. Investigated the historical development of the main concepts.

Keywords: citizenship, democracy, civil society, nation, civil consciousness.

Вступ. На даний час, відбувається активний розвиток демократизації держави, громадянське виховання є одним із найважливіших завдань, які розв'язує система освіти. Формується національна демократична держава, і однією з передумов її існування є лояльний до держави громадянин, що дотримується демократичних цінностей та настанов у своїй поведінці.

Освіта покликана відігравати основну роль у формуванні майбутніх громадян. Це одна з найважливіших галузей, яка створює підґрунтя для суспільного та економічного перетворень держави, що забезпечують умови для розвитку демократичного суспільства, дають набути громадянських рис та вмінь, підготуватися до життя у світовому просторі [6, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Аналіз джерел свідчить про значний інтерес науковців до даної проблеми. У ракурсі нашого дослідження привертають увагу моральні аспекти виховання особистості, які вивчали Я. Бельмаз, Р. Вендеровська, В. Жуковський,

І. Задорожнюк, Г. Джуринський, В. Кравець. Особливий внесок у дослідження проблем громадянського виховання молоді зробили такі вчені, як І. Бех, П. Ігнатенко, А. Макаренко, М. Максименко, В. Поплужний, Ф. Рудич, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Шимановський.

Мета статті. Дослідити історичний розвиток основних понять, визначення основних компонентів громадянського виховання, дослідження його принципів та основних завдань.

Викладення основного матеріалу. В Україні вже тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні процеси в економіці, політиці та національній самосвідомості. В процесі демократизації наша країна пододала певний відтинок шляху і перебуває на етапі становлення політичних інститутів демократії. Проте конституційне закріплення основних інститутів та принципів демократії – тільки один із кроків на шляху демократизації. Україні вкрай необхідна консолідація демократії, тобто становлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше

формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії [4, 7].

Демократія – це спроба відтворити сферу громадянського стану. Тобто Україні потрібна така система громадянської освіти, яка сприяла б переходу до демократії, становленню демократичних норм і цінностей особистості та суспільства, заохочувала громадян мислити критично та незалежно.

Важливими етапами на шляху українського суспільства до демократичної консолідації є виховання толерантності, поваги до прав людини, вміння долати стереотипи, знаходити компроміс. Необхідно, щоб громадяни знали свої права та обов'язки, були впевненими, що можуть впливати на зміни в суспільстві, дотримувались закону, мислили критично і незалежно.

Громадянська освіта – це вимога часу, тому розвиток і вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великобританії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших країнах, де створено різноманітні підручники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку викладачів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократії докладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія.

Певний досвід у цій галузі має й Україна. Протягом останніх років у нашій країні вжито чимало заходів щодо впровадження системи громадянської освіти: випущено експериментальні підручники, які зараз проходять апробацію у загальноосвітніх школах, діють експериментальні майданчики, проводяться конференції та семінари. Академією педагогічних наук України розроблено проект концепції громадянського виховання. Незважаючи на відмінність підходів, методик та масштабу національних систем громадянської освіти, їхня мета залишається єдиною – виховання громадянина, який цінує та готовий боротися за ідеали свободи, демократичні цінності та права людини [4, 7].

Умовно людина проводить життя у двох сферах: приватній і суспільній (включає державу і громадянське суспільство). Приватна сфера – це сфера абсолютної свободи, потреб інтересів, які людина задовольняє без втручання держави. Державна сфера є частиною суспільної сфери життєдіяльності людини. Тут панують закон та обов'язок. Між цими двома сферами розташоване громадянське суспільство. У громадянському

суспільстві реалізуються як приватні, так і колективні інтереси й потреби. Тут діють як окремі особи, так і добровільні об'єднання громадян, панує плюралізм поглядів, ідей, цінностей [1, 9 – 10].

Кожне суспільство породжує певний вид культури, який продукує відповідні норми поведінки, типи відносин між людьми, ціннісні орієнтації, особистісні та громадянські пріоритети. Не є виключенням і громадянське суспільство, яке, з одного боку, привносить у життєдіяльність соціуму громадянську культуру як невід'ємний свій компонент, а з іншого – саморозвивається завдяки набуттю її носіями високого рівня сформованості відповідних рис та якостей [5, 156].

Як комплекс інтегрованих знань громадянська освіта є складною, динамічною системою, що поєднує:

- **громадянські знання**, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

- **громадянські вміння та досвід** участі у соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

- **громадянські чесноти** – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Варто зауважити, що зміст громадянської освіти охоплює: **культурологічні знання**, центром яких у системі освіти для демократії є культура міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) відносин. Оволодіння культурним надбанням своєї нації відбувається водночас із вихованням доброзичливого і зацікавленого ставлення до культур інших народів та етнічних спільнот України, Європи, міжнародного географічного регіону, світу. Одним із важливих чинників політичної і духовної консолідації українського полікультурного суспільства, формування української політичної нації є відродження української мови, вільне володіння всіма громадянами України українською мовою як державною, функціональна двомовність і багатомовність її громадян; **філософські та аксеологічні знання** про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні **політичні знання** щодо демократичних принципів функціонування політичної системи і влади та їхньої специфіки в Україні; процедури та механізмів формування і функціонування державних структур, порядку реалізації їхніх повноважень, апеляцій до них; основи конституційного устрою в Україні, особливостей взаємодії органів державної влади

й органів місцевого самоврядування та їхньої відповідальності перед громадянами; **правові знання** щодо права та його ролі в суспільстві; Конституції, як основного закону; основ конституційного ладу держави; порядку формування, діяльності та взаємодії державних органів і органів місцевого самоврядування; знання щодо прав людини, механізмів їх захисту, обов'язків і відповідальності; національних та міжнародних нормативних актів, присвячених цій проблемі; **економічні знання** щодо суті ринкових відносин як елемента демократії; основних економічних принципів; фінансової системи, системи соціального забезпечення та соціального захисту; соціально-економічних аспектів екологічної проблеми, проблеми розвитку та екологічної безпеки; **соціально-психологічні знання** щодо психологічної природи та суті владно-підвладних відносин; мотивації соціальної поведінки особистості; психологічних особливостей інформаційного впливу на свідомість виборців; способів розв'язання конфліктних ситуацій; щодо ефективності форм комунікативної взаємодії [4, 8].

Поняття “громадянське суспільство” є відносно новим для вітчизняної наукової думки, проте окремі уявлення про нього і реальні прояви можна знайти ще в античні часи. Саме тоді від латинського слова “цивіс” (громадянин) утворилося поняття “цивітас” і “суспільство”. Проте для античних філософів громадянське суспільство і держава були взаємозамінними, тобто термін “держава” і “суспільство” ототожнювалися.

У працях Сократа, Платона і Аристотеля чітко простежується думка про вищість громадянських (суспільних, державних) обов'язків, їхню перевагу над індивідуальними інтересами особистості; досягнення загальної мети мало першість порівняно з прагненням окремих людей. Звідси громадянська культура, хоча такий термін і не використовувався мислителями, несла в собі ідеї про безумовне підпорядкування індивіда державі, дотримання визначених нею норм буття, переважно в політичній сфері [5, 157 – 158].

Новий сплеск інтересу до ідеї громадянського суспільства спостерігається у XVII ст. У цей час з'являється теорія громадянського суспільства Дж. Локка. Він широко трактував природний стан: повна свобода, рівність щодо влади і права, власність (вона стає нерівною, коли з'являються гроші), тобто стан доброзичливості й миру. Саме закон природи передбачає мир і безпеку. Однак будь-який закон вимагає гарантій того, що коли хтось його порушить, то буде неодмінно покараний. На його думку, це й є одна з

найважливіших гарантій закону. З цієї ідеї Локка випливає сучасна ідея верховенства права як найважливіша запорука державності. Аби захистити свої природні права і закони, люди укладають суспільну угоду, виходячи з якої держава стає гарантом цих прав і свобод. Вона повинна бути упорядкована таким чином, щоб ніяк не зашкодити цим гарантіям і нормальному розвитку суспільства. Тобто громадянське суспільство однаково застосовує всі закони для своїх громадян.

Таким чином, Дж. Локк зробив вагомий теоретичний внесок щодо ідей розвитку громадянського суспільства і правової держави. Обґрунтування природних прав, дослідження гарантій щодо їхнього додержання та захисту від сваволі влади, розподілу влади, зрештою обмеження втручання держави в справи громадянського суспільства започаткували ідею правової держави.

Ж.-Ж. Руссо вбачав основу політичного життя суспільства в суверенності волі народу і її неподільності, він протиставляв теорії розподілу влади свою систему постійно діючого в державі плебісциту у розв'язанні тих чи інших суспільно-політичних проблем. Для нього “громадянське суспільство” і “держава” – синоніми. Сутність громадянського суспільства – держави він вбачав у участі кожного громадянина в державних справах, у безумовному повновладді народу, а тому відкидав принцип представництва, що позбавляв кожного громадянина активної політичної участі. Політичні концепції Ж.Ж. Руссо справили великий вплив на суспільну свідомість, до його ідей зверталися представники різних течій і поглядів, бо започатковані ним ідеали рівності й демократії стали на багато століть неперевершеним явищем.

Німецький філософ Гегель запроваджує категорію “громадянське суспільство”, а також чітко відрізняє громадянське суспільство і державу. Власне, під громадянським суспільством він розуміє економічну структуру буржуазних відносин. Розглядаючи громадянське суспільство як наслідок добровільного або насильницького об'єднання багатьох сімей у націю, а також як наслідок розширення сімей до нації, Гегель наголошував, що історично громадянське суспільство виникає значно пізніше, аніж держава. Природно, що громадянське суспільство виникає пізніше взагалі суспільства. Термін “громадянське” вживається не лише як прикметник до терміну “суспільство”. “Громадянське” можливе лише за умов активного виявлення творчих здібностей

особистості в усіх сферах соціальних зв'язків. Між цими поняттями не можна ставити знак рівності. Поняття "громадянське" вужче, аніж поняття "суспільство", воно й виникло значно пізніше.

Таким чином, сутність поняття "громадянське суспільство" і розуміння породжуваної ним громадянської культури неоднозначно тлумачилися різними ученими на різних етапах історичного розвитку. Їх визначення значною мірою зумовлювалося поглядами, які сповідували мислителі тієї чи іншої епохи [5, 163].

Громадянська освіта в демократичному суспільстві покликана навчати індивіда зберігати власну автономію у стосунках з іншими людьми і державою, ефективно захищати власні інтереси. Така освіта має бути осмислена як своєрідне звільнення людини, її визволення, але не від зовнішніх факторів, а від власної нерішучості, нездатності відчувати свою соціальну значущість, гідність, свободу й рівність у стосунках з іншими. Поряд з наданням знань і формуванням умінь суспільно-політичної дії політична освіта має забезпечувати формування певного морально-духовного стану людей – відчуття власної свободи [2].

Головна мета громадянського виховання полягає у вихованні свідомого громадянина – патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світогляду і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Формування громадянської культури особистості вимагає вирішення таких завдань:

- визначення й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та єдності всіх людей без будь-яких дискримінацій, на чому базується демократичне, громадянське суспільство;
- усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та громадянською відповідальністю;
- формування національної свідомості, визнання духовної єдності поколінь та спільної культурної спадщини; виховання почуття патріотизму;
- утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;
- формування політичної та правової культури засобами громадянської освіти, яка дає знання про політичні системи і владу на всіх рівнях

суспільного життя, про закони та законодавчі системи, виховання поваги до Конституції України, законодавства та держави;

- розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати власну позицію в тих чи інших питаннях, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, уміння переосмислити дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків;

- уміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, спілкуватися з демократичними інститутами, органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаними зі способами соціального захисту; формування толерантного ставлення до інших культур і традицій [3, 7 – 8].

Громадянська освіта базується на тих самих дидактичних принципах, що й освіта загалом. Проте превалюючими для неї на цьому етапі є такі: гуманізм, демократичність, зв'язок із практичною діяльністю, зорієнтованість на позитивні соціальні дії, наступність і безперервність, міждисциплінарність, культуровідповідність, полікультурність, плюралізм [4, 7 – 8].

Висновки. Громадянське виховання це є багатоскладовий, тривалий процес, обумовлений низкою чинників, в тому числі історичним розвитком. Відтак, громадянське виховання має бути спрямованим на формування здатності громадян повноцінно існувати у громаді. Таким чином, формування у молодого покоління громадянської культури має стати поштовхом для подальших наукових досліджень.

1. Дух Л. Громадянське суспільство і громадянськість // *Л. Дух // Завуч.* – 2007. – №9. – С. 9 – 11.
2. Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. *Політична культура та проблеми громадянського виховання в Україні. Методичний посібник.* – К.: Тандем, 2004.
3. Іова В.І. *Формування громадянської культури особистості: навч.-метод. посібн.* / В.Ю. Іова, Т.І. Люріна. – Кам'янець-Поділ.: Абетка, 2003. – 172с.
4. Клишченко Т.В. *Концепція громадянської освіти в Україні* / Т.В. Клишченко, Л.М. Мицик, О.Д. Наровлянський // *Директор школи.* – 2001. – №20. – С. 7 – 10.
5. Роговець О.В. *Громадянська культура як атрибут громадянського суспільства: ретроспективний аналіз* // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* – К., 2008. – Вип. 12. Кн. 1. – С. 156 – 164.
6. Світлична Н. *Розвиток громадянських рис особистості* // *Психолог.* – 2008. – №17. – С. 3 – 6.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2012

